

Kazakistan'daki Tarih Anlayışı ve Uluslararası Boyutları

Meryem Hakim*

Özet: Kazakistan'ın bağımsızlığını almasından sonra, Kazak tarihinin önemli meseleleri konusunda araştırma ve çalışmalar başlamıştır. Kazakların menşei konusunda yapılan araştırmalar, Kazakların tarih sahnesine çıkışının Kazak Hanlığı tarihinden de eski olduğu yönünde araştırmalarla desteklenmiştir. Bağımsızlık sonrasında yeniden inşa edilme-ye başlanan Kazak tarih şuuru, XX. yüzyıldaki anlayıştan farklı olarak Kazakistan sınırlarının dışına da taşınmıştır. Kazak tarihinin, hem eski Türk ve antik Orta Asya tarihinin hem de modern dönemdeki tüm Türk dünyasının bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Bu çalışmada özellikle Kazakça eserler incelenmiş ve Kazakistan Cumhuriyetine adını veren Kazak toplumunun bakış açıları yansıtılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Tarihi, Kazak kimliği, Kazakların menşei, eski Türk tarihi.

Giriş

Tarih anlayışı bir devletin temel politikasının belirlenmesindeki en önemli mihenk taşlarından biridir. Özellikle yeni kurulan bir devletin tarihinin sınır ve prensiplerinin genel hatlarıyla çizilmesi, devletin hangi kimlikle ve hangi kültür sınırlarıyla yaşayacağını ve ileride nasıl politikalar belirleyeceğini önemli göstergelerindedir. Bu makalede 17 yıl önce bağımsızlığına kavuşan Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki tarih anlayışına yönelik gözlemler sunulmaya çalışılacaktır. Kazakistan Cumhuriyeti kurulduğu ilk yıllarda halkının yarısından çoğunun etnik olarak Kazak değildi. Bu durum ülkenin geleceğini sağlamlaştırmak amacıyla kimliğinin belirlenmesi ve ulus inşası hakkında sorulara yol açtı. Bu ülkeye ismini veren Kazakların da baskın bir varlık göstermesi konusunda çekinceler bulunmaktaydı. Asırlardan beri, Orta Asya sahrasında, çeşitli ittifakların bünyesinde var olan Kazakların tarihinde, yirminci yüzyıl derin izler bırakmıştır. Sovyetler Birliği'nin kurulmasından sonra, Moskova'nın merkezi yönetim kuralları gereğince bu cumhuriyetin kuruluş amacını pekiştirmek için, Kazak etnik kimliğinin kurumsallaştırılmasına başlandı. Aynı türden siyaset, geçen asırda Sovyetler bünyesindeki diğer Orta Asya Cumhuriyetlerine de uygulanmıştır (Dudoignon 1997). Bu dönemde özellikle Kazak edebiyatı, dili ve müziğinin destek görmesi, Kazakların üst kimliği olan Türk-

* İzmir Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü / İZMİR
meryem.hakim@izmir.edu.tr, meryem_kirimli@yahoo.com

lükten çok, Kazaklığın incelenmesine sebep oldu. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Kazakistan'da da etnik Kazak kimliğinin ulusal kimliğe dönüşmesi yönündeki gayretler özellikle Kazak aydın ve siyasetçilerinin desteklediği konular arasına girdi. Resmi makamlardan önce, 1990'larda Kazak aydınları bu konunun üzerinde çalışmaya başladı. Bu konudaki resmi çözüm, Kazak Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in 2003 senesinin Nisan ayında yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında "Maedeniy Mura" yani Kültürel Miras adıyla lanse edilen büyük bir proje kapsamında, temelinde genel Türk ve İslam mirasına dayanan ve Kazak kültürel, tarihi, etnografik, arkeolojik, linguistik, filozofik ve sanatsal değerler konusunda temel bilgileri derleme ve arşivleme çalışmaları dahilinde devasa bir programla başladı. Bu program dahilinde Kazak kültürel mirasının 500 ciltten oluşacak kaynak malzemeleri toplanmaya başladı. Bu çalışmaların devlet dili olarak ilan edilen Kazakça yayınlanması da oldukça dikkat çekicidir. Bugün Kazakistan'da çoğunluğa ulaşmış olan Kazakların etnik kimliğine ve Kazakların geçmişine ait çalışmalar, bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti vatandaşlarının tamamının Kazak olmamasına rağmen ilgi görmektedir. Kazakistan'daki bu gelişmenin etnik bir temele oturtulmak istendiği açıkça ilan edilmese de, Kazakistan Cumhuriyeti idarecilerinin etnik temelli politika belirlemek zorunda kaldığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bağımsızlık ilanı sırasında nüfusun yarısında fazlasının gayri Kazak olduğu bir devlet, aradan geçen 17 yıllık sürede, artık yüzde altmışlara yaklaşan etnik Kazak nüfusunun verdiği güçle, Kazakistan'ın devlet kimliğinin ulusal ve etnik kimlikle bağdaştırma eğilimindedir. Bu kimliğin adı da Kazak kimliğidir. Bu değişim, "Devletler genellikle kimliklerini mevcut bir ulus üstüne inşa eder veya devleti pekiştirmek için bir ulus oluştururlar"(Schaeffer 2008: 13) fikrine paraleldir. Ancak Kazak kimliği çalışmalarının, Kazakistan'daki araştırmacıları daha genel kimliklere, Kazakların Türk soylu ve Müslüman kimliği ve kültürüne de yoğunlaştırmaya başladığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir başka boyutu da salt Kazak kimliğinin bile, araştırmacıları, bugünkü Kazakistan'ın sınırları dışına çıkarmasıdır.

Kazak Aydınlarının Tarih Çalışmaları

Kazakistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren Kazak milli kimliğinin yaratılmasında özellikle Kazakça yayınların ve bu dili kullanan yazar ve akademisyenlerin çalışmaları basın-yayımda etkili olmaya başladı. Kazak olmayan araştırmacıların yazdıklarından ziyade, gerçek Kazakistanlı veya daha doğru bir tabirle etnik Kazak bakış açısının dünyaya yansıtılması Kazakların ve yeni bağımsız ülkelerinin daha sağlam temeller üzerine oturması açısından önem taşımaktadır. Kazakların tarih sahnesine çıkışının Kazak Hanlığının 15. yüzyılda kuruluşu ile olduğu bilgisine itiraz edercesine, Kazak tarihçiler, bugünkü Kazak halkının bünyesinde yaşayan bir çok ögenin tunç devrinden,

demir çağından itibaren bugünkü Kazakistan coğrafyasındaki varlığını ispata çalışarak, Kazakların geçmişinin Kazak hanlığının kuruluşundan onlarca asır öncelere uzandığını göstermek istemektedir. Bunun ilk örneklerinden biri Kazakistan İlimler Akademisinin Almatı'daki Şokan Valihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü ve A. Kh. Margulan Arkeoloji Enstitüsü tarafından 1993 senesinde yayımlanan ve Türkiye Türkçesine Abdulvahab Kara tarafından tercüme edilen *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan Tarihi* adlı eserdir. Bu eserin Kazak dilindeki basımının önsözünde kitap okuyucuya şöyle sunulmuştur:

Yazarlar kolektifi Kazakistan tarihinde yer almış, fakat gizlenmiş gerçekleri yeni bakış açısıyla ortaya koymaya, tarih şuru vermeye, Kazak halkının sömürgeci düzene karşı mücadelesini göstermeye, milli bağımsızlık yolunda mücadele eden kahramanların ve totaliter rejimin yok ettiği Kazak kültür ve biliminin önde gelen mensuplarının isimlerini tekrar canlandırmaya gayret etmişlerdir (Kazakistan Gıllım Akademiyası 2007).

Bu kitapta “Eski Çağda, Orta Çağda, Çarlık Rusya'nın Hakimiyeti Altında, Totaliter Sistemde Kazakistan” başlıkları altındaki bölümlerde Kazakistan tarihi etiketiyle açık ve seçik olarak etnik Kazak tarihinin köklerinin, Kazakistan'daki Kazak alimler tarafından yorumlanışını görmekteyiz. Bu eserde, bugün resmi olarak sadece etnik Kazakların değil, ‘Kazakistanlı’ tabir edilen ve Kazak olmayan bir çok etnik grubun vatani olduğu ilan edilen Kazakistan'ın etnik Kazak tarihinin geçmiş yüzyıllardaki medeniyetler, hanlıklar, devletler ve kültürle bağlantıları ele alınmıştır. Böylece Kazak alimleri, Kazakların bilinen tarih boyunca bugünkü Kazakistan coğrafyasında yaşamış bütün kültür ve toplumların mirasçısı olduklarını ilan etmişlerdir. Özellikle Kazak hanlığı öncesindeki Kazakistan tarihi için, Sakalar tarihi ve kalıntıları, bu bağlamda Üsünler (Usunlar veya Wusunlar), Kanglı Devleti, Hunlar, ile Sarmatlar tarihine değinilmiştir. Bu kitabın “Ortaçağda Kazakistan,” başlığını taşıyan ikinci bölümünde ise Göktürk ve Türgiş Kağanlıkları, Karluk Devleti, Oğuz Devleti, Kimek Kağanlığı, Karahanlılar, Karahitaylar (Nayman ve Kerey Ulusları) ve Kıpçak Hanlıkları Kazakistan tarihinin bir bölümü şeklinde değerlendirilmiştir. Sovyet dönemi alimlerinin yayınladığı çalışmalar artık bağımsız olan Kazak bilim insanları ve tarihçileri tarafından yeniden yorumlanarak, Kazakistan topraklarında yapılan arkeolojik çalışmalara ve buluntulara dayanılarak, bugünkü Kazakistan coğrafyasının VI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar olan dönemindeki ipek yolu rotasında bulunan yerleşim bölgelerinin tarihi ve kültürü incelenmiştir. Bu eserin yazarları arasında Türk ve dünya kamuoyunca tanınan Kazak tarihçi Manaş Kabaşoğlu Kozıbayev ve Kenges Nurpeyisov gibi bilim insanları vardır. Manaş Kabaşoğlu Kozıbay'ın Kazakistan'ın bağım-

sızlığının dokuzuncu senesinde ilmi bir esere yazdığı önsözün başlığı oldukça ilgi çekicidir ve bu çalışmanın araştırma amacıyla uygundur. Manaş Kozıbay, Kazak “halkımızın milli tarihi devlet sınırlarıyla kısıtlanamaz” başlığını kullanmıştır (Mukametkanulı 2000: 4-5).

Kazak Tarih Çalışmalarının Sınırötesi Boyutları

Kazakistan’ın yetiştirdiği önemli tarihçilerden biri olan Kozıbay’ın yukarıdaki fikri Kazakistan dışındaki Kazak akademisyen ve araştırmacılarının katkılarıyla daha da kuvvetlendi. 1993 senesinden sonraki 15 yıllık süre içinde, Kazakistan’daki çeşitli yazarlar ile Kazakistan sınırları dışında yaşayan Kazak aydınlarının katkısıyla Kazak tarihinin eski ve modern dönemleri hakkında bir çok eser yayınlandı. Bunların içindeki en önemlilerinden biri, Doğu Türkistanlı Kazak aydını Nigmet Mingjanoğlu’nun Çin kaynaklarından faydalananak *Kazaktıng Kıskaşa Tariyhı* adıyla 1987 senesinde yayınladığı eseridir. Aynı kitap 1994 senesinde, Almatı’daki Jalın Basımevi tarafından Kazakistan’da da basılmıştır. Bu araştırma kitabının önemi eski Çin, Arap ve Fars kaynaklarına dayanarak, Türk ve Moğol kaynakları da unutulmadan, Kazakların Saka, Üsün, Kanglı, Hun Kağanlıklarının mirasçısı olduğunu ispatlamasıdır. Nigmet Mingjanulı’nın bu eseri elbette ki bağımsızlık sonrası Kazakistan’daki ilklerden sayılan ve yukarıda ilk olarak bahsedilen eserde atlanılmış kaynaklardan biri olarak göze çarpmaktadır. Bu eser Orta Asya’da hakimiyet kuran:

Türk Kağanlığı, Türgeş Kağanlığı, Karluk ve Kimak Kağanlığı gibi büyük memleket ve devletlerin bünyesindeki halkların halihazırdaki Kazaklar arasında yaşayan Üsün, Kongrat, Kıpçak, Jalayır, Nayman, Kerey ve Uvak gibi önemli boy ve kabilelerden meydana geldiğini kesin ilmi kanıtlar ve ilmi destekler ile açıklamaktadır. ... Antik dönemlerde, hanlık sultanlık kurmuş ve insanlık tarihine silinmez izler bırakmış olan eski Türk kağanlıklarından Sakalar, Üsünler, Alanlar, Kanglı ve Hunların şimdiki Kazakların geçmişteki ecdadları olduğuna şüphe yoktur (Mingjan 1994: 5)

fikrini öne sürer.

Tarihçi Nigmet Minjanoğlu, bu eserinde sadece Çin kaynaklarını incelemekle yetinmemiş, bu konuda Sovyet devrinde Kazakistan’da basılan kaynaklarla beraber Türk ve batı kaynaklarını da kullanmıştır. Mutevaffa tarihçi Nigmet Mingjanoglu, Kazakistan’ın doğusunda kalan ve bugünkü devlet sınırlarıyla bölünmüş Kazak topraklarının şimdiki Çin kontrolündeki bölgesinde yaşamış önemli bir araştırmacı, tarihçi ve yazardı. Nigmet Mingjanulı’nın bu çalışmasında özellikle Üsün Kağanlığının efsanevi lideri Eljav Künbiy hakkında verdiği değerli bilgiler ışığında, daha sonra Doğu Türkistan’ın aydın ve aka-

demisyenlerinden Sultan Janbolat (2000) tarafından romanlaştırılan *Eljaw Künbiy* eseri ortaya çıkmıştır. Bu romanın en göze çarpan özelliği Orta Asya'nın yüreği olan Tanrı Dağlarının eteklerini, tarihin antik çağlarında yurt tutmuş Üysün ulusunun geleneksel Kazak hayatına, geleneksel Kazak öğelerine ne kadar yakın kültürlerle bezenmiş bir hayat yaşamış olduğunu bugünkü Kazak dilli okuyuculara popüler bir dil ve yorumla anlatma çabasıdır.

Kazakistan tarihinin yeniden yorumlanmasıyla milli kimliğini oluşturma çabasına katkıda bulunan bir diğer ilim adamı da yine Kazakistan'ın doğusunda ve Altay dağlarının Moğolistan sınırlarında doğan ve orada eğitim alan Zardihan Kıynayatoglu'dur (Kıynayatulu 1995). Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra Kazakistan akademik hayatına aktif olarak katılan bu tarihçinin, *Kazak Devletinin Kökenleri ve Cuci Han* (Kıynayatulu 2004) isimli eseri uzun yıllar sürdürülen bir araştırmanın sonucudur. Bu araştırmanın hedefi Kazakların ilk devletinin kökenlerini bulmak olmuştur. Bu amaçla, alim Ak Orda'nın Kazakların ilk devleti olduğunu ve 1466 senesinde kurulan Kazak hanlığının Cuci ulusunun mirasçısı olduğu tartışmasını öne sürmüştür. Beş bölümden oluşan bu eserde Cuci Han dönemi, siyasi ve askeri aktiviteler, Kazak topraklarında Cuci zamanında gelişen siyasi ve etnik olaylarla Doğu Deşt-i Kıpçak bozkırlarında kurulan bu bağımsız oluşumun Kazak devletinin tarih sahnesine çıkışına kadarki dönemi ele alınır. Zardihan Kıynayatoglu bu eserinde bütün diğer Cengiz soyundan farklı bir portre çizen Cuci Hanın siyasi ve askeri biyografisini sunmuştur. Bu çalışmayı da Moğol, Çin, Fars, Arap, Rus ve batı kaynaklarını kullanarak ilim çevrelerine takdim etmektedir. Zardihan Kıynayatoglu sadece ilmi eserleriyle yetinmeyerek, Kazakistan'da basın ve yayın organlarında da halkın tarih şuuruna katkıda bulunmaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Kazak tarihinin en önemli araştırma konularından biri olarak Kazak alimlerinin "Kazakların Tarihteki Yeri" konusunu çalıştıklarını belirtir (Östermirülü 2005: 4-5). Kazak tarihçilerinin, Kazakistan tarihi konusundaki anlayışlarıyla, Kazakistan'daki siyasi liderlerinin Kazak ve Kazakistan tarihi konusundaki görüşleri her zaman birbirine paralel olmamaktadır. Örneğin, yukarıda Manaş Kozıbay'ın Kazak topraklarının sınırı bugünkü memleket sınırlarıyla kısıtlanamaz görüşüne ilave olarak, Zardihan Kıynayatoglu "Bizim cumhurbaşkanımız devlet ve sınır konularını sınır çizgisini belirlemekle karıştırıyor gibi" (Östermirülü 2005: 4-5) ifadeleriyle sınamakta ve bu konuyu sadece Kazakistan'daki topluma değil bütün dünyaya duyurmaktadır. Kıynayatoglu'nun buradaki ifadesi, Kazak devletinin bugünkü sınırlarının, tarihi Kazak topraklarının tümünü kapsamadığını göstermek amacından doğmuştur. Muhtemelen bu alim, yukarıdaki ifadesiyle vaktiyle kendisinin de doğmuş ve büyümüş olduğu ve halen Moğolistan sınırlarında bulunan bölgelere yönelik Kazak yurdu ve Kazak topraklarının bugünkü bağımsız Kazak devleti sınırlarına dahil edilmediğine işaret etmektedir.

Kazak tarih incelemelerine yönelik tartışmalara, Kazak halkının tarihteki yerini belirleme çalışmalarına 'Rus taraftarı bakış açılarının' da olumsuz etkileri olduğu ve Rusça yazılan tarih çalışmalarının çoğunluğunun Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği dönemlerindeki bakış açısından kurtulunamamış olması, Sovyet terbiyesiyle Kazakistan'da yetişmiş Kazak aydınlarının da rahatsız olduğu konulardan birini teşkil etmektedir (Östemiruli 2005). Dilci alim ve gazeteci Serik Asılbekuli, Kazak dilini kullanan aydınların bu konudaki itirazlarını bağımsızlığın daha ilk senesinde Kazak halkına ve dünya kamuoyunun dikkatine sunmuştu. Asılbekuli, 1992 senesinde Kazakistan'ın en büyük gazetesinde yazdığı bir makalesinde Sovyet dönemindeki tarihe bakış açısına değinerek şöyle der:

Bu döneme kadar Kazakların siyaseti, ilmi ve kültürü ile bütün eğitim-öğretim sisteminin temeli Avrupa-merkezci anlayışa göre kuruldu. Bu eğilimin bizim gibi aslı Türk, dini Müslüman Asya halkı için ne kadar tehlikeli olduğunu ansiklopedist bilgisine sahip meşhur Rus alimi L.İ. Gumilyov şöyle betimlemektedir: İlmi açıdan Avrupa-merkezci şovenizm ile kozmopolitizm Roman-German olmayan halklara (milletlere) zararlıdır. Teori ve pratikte Avrupalılaştırma siyasetine zararlı bir hareket diyoruz. Çünkü, her millet kendine özgü tabii bir ortamda yaşamaya eğilimlidir. Başka milletlerin yabancı medeniyetleri bir milletin kendine has adet-geleneklerini yok eder, o milleti halk olarak şaşırtır (Asılbekuli 1992: 4).

Kazakistan'daki bilim insanı-yazar ve gazeteciler arasında yaygın olan bu fikir, bağımsızlığın ilk yılında dile getirilmesine rağmen, hala daha rağbet bulan görüşler arasındadır. Bu fikri destekleyen eserler bağımsızlıktan bu yana geçen onca sene sonra bile halen revaçtadır. Avrupa-merkezci bakış açısına karşı fikir sunan eserler hala çıkmaya devam etmektedir. Kazakistan tarihinin bütün dönemlerinin ele alınmaya başlandığı bağımsızlık devrinde eski veya antik olarak adlandırılan dönemlere ait çalışmalardan bir diğeri de gazeteci-yazar Jarılkap Beysenbayoglu'nun kaleminden çıkmıştır. *Ön/Proto Türkler Gerçeğinin İziiyle* (2006) anlamındaki başlıkla yayınladığı eserinde, araştırmacı-gazeteci yazar Beysenbayoglu Kazakların bugün sahip olduğu millî özelliklerin bir çoğunun bugünkü Kazak topraklarında ve çağımız Türk dünyasının yayıldığı alanlardaki izini aramıştır. Bu çalışmasını yaparken Jarılkap Beysenbayoglu arkeoloji, genetik bilimler (özellikle moleküler genetik) ve linguistik çalışmalardan faydalanarak Türk dilini konuşan halkların antik tarihinin ve tarih öncesi kalıntılarının onbinlerce yıllık geçmişi konusunda araştırmalarını bu çalışmasında toplamıştır. Bugün "Ege denizinden Lena nehrine kadar uzanan coğrafyada yaşayan halkların ana dili" (Beysenbayulu 2004) olan Türk dilinin nice on bin yıllar öncesinden beri var olduğunu, tarih

dehlizinde kaybolmadan devamlı yenilenecek, kuvvetlenerek gelişen ve bugün dünyada 160 milyon insan tarafından konuşulan dil olduğunu bir kere daha tartışmaya açmaktadır. Ancak, bu eserin değeri de, bağımsız hayatı daha yeni diyebileceğimiz Kazakistan gibi bir ülkede, Kazak tarih anlayışının ve Kazak kimlik şuurunun ulaştığı noktaları göstermeye yöneliktir

Bağımsızlıktan bu yana geçen senelerde Kazakistan'da Kazakların tarihine ait yayınlanan akademik veya popüler kitap ile çalışma sayısı bunlarla sınırlanamaz. Kazakistan'ın Hanlık dönemi; Kazak topraklarının Çarlık Rusya hakimiyeti altındaki asırlar; Sovyetler Birliği öncesi ve sonrası tarihi; Sovyet kollektifleştirme kampanyası, ve bundan kaynaklanan 1930'lardaki Kazakistan'daki suni açlık yılları; 1930'ların ikinci yarısında Kazakistan'da Stalin rejiminin muhalifler etiketiyle katlettiği Kazak aydın ve liderleri; Sovyetler Birliği bünyesindeki Kazakların İkinci Dünya savaşı dönemindeki tarihi; Hruşçev devrinde başlatılan ve bakir Kazak topraklarının tahıl üretimine açılması; Sovyetler birliğinin çeşitli bölgelerinden Kazakistan'a getirilen başka millet mensuplarıyla Kazakların kendi vatanlarında azınlık durumuna düşmeleri; bu sorundan kaynaklanan ve Kazakların önemli bir kısmının ana dilleri Kazakça'yı konuşamama, konuşmama, kullanmama problemleri artık oldukça derin işlenmiş konular kategorisindedir. Ancak bu çalışmanın ana konusu, Kazak tarihinin artık uluslararası boyutları olan ve Kazakistan sınırları dışındaki alanlarla da yakından ilgili olduğunu belirtmektir. Bu nedenle, Kazak tarihinin Çarlık hakimiyeti ve Sovyet idaresi dönemine, konuyla ilgili olmadığı müddetçe detaylı olarak değinilmeyecektir.

Bağımsızlık sonrasında, Sovyet döneminde kurulan ve Kazakistan'da akademik sahanın yegane temsilcisi olan Kazak İlimler Akademisinin ve Kazakistan İlim ve Eğitim Bakanlığının çeşitli kuruluşlarında ve Kazakistan'ın birçok başka kentlerinde açılan yeni eğitim kurumları bünyesinde, Kazakistan'da bağımsız Kazak aydınları tarafından Kazak tarihine yönelik önemli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle R.B. Süleymanov adındaki Kazak Şarkiyat Enstitüsünün çalışmaları ve yayınladığı eserler, Kazak tarihinin yeniden yorumlanmasına temel teşkil edecek bir çok materyaller sunmuştur. Bu enstitünün 2000'li yıllar sonrasında yaptığı en önemli çalışmalar Kazakistan tarihi hakkında Türk, Fars, Arap, Çin Moğol ve ortaçağ Orta Asya Türk kaynaklarının ciltler halinde yayınlanmasıyla başlamıştır.

Kazakistan'ın Kazak liderleri bağımsızlıklarının akabinde yeni bir nüfus siyasetini uygulamaya başladılar. Etnik Kazak nüfus yoğunluğunun ülkedeki Slav nüfusundan az olmasından kaynaklanan kaygılarla, hem Kazakistan içindeki, hem de bugünkü Kazakistan sınırlarına komşu ülkeler topraklarında kalan tarihi Kazak yerleşim bölgelerindeki etnik Kazakların artık bağımsız olan Kazak memleketine göçe başlaması, Kazakistan'daki Kazak şuurunun kuvvetlenmesine

önemli katkılar yapacağı ümit edildi. Kazakistan sınırları dışındaki Kazak nüfusunun bir kısmı artık Kazak adıyla bağımsız devlet kuran kardeşlerine güç vermek ve bütün dünyadaki Kazaklar olarak bu bağımsız Kazak devletini birlikte kuvvetlendirmek amacıyla Kazakistan'a gelmeye başladılar. Ancak, daha Kazakistan'a komşu ülkelerdeki bütün Kazaklar tamamıyla Kazakistan'a göç etmiş değillerdir. Buna rağmen, Kazakistan'ın gerçek sahibi etnik Kazakların çevre ülkelerden gelen kardeşlerinin tarihi de yavaş yavaş tartışmasız şekilde Kazakların yakın tarihinin bir parçası halinde Kazak illerindeki yayımlarda ses bulmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği döneminin milliyetsizleştirme ve internasyonalleştirme -dünya işçi ve köylü kardeşliği iddiasına 70 yıl boyunca maruz kalan Kazaklar, bağımsızlıktan bu yana geçen senelerde hem bugünkü Kazak topraklarının son üç-dört asırlık tarihini hem de Kazakistan çevresinde asırlardır Kazak toprağı olmuş bölgelerdeki Kazakların tarihi, siyasi, kültürel ve medeni tarihlerine ait bilgilerle donatılmaya başlandı. Sovyet döneminin demir perdesinden sıyrılan Kazakistan'daki Kazakların memleket sınırları dışındaki kardeşleriyle ilgili bilgilenmelerine, Kazakistan sınırları dışında doğan, büyüyen, eğitim alan Kazak aydınlarının da etkisi olmuştur. Bunlardan ilki, Zardıhan Kıynayatulu'nun Moğolistan'ın Kobda ve Bayan Ölgü bölgelerinde yaşayan Kazakların Orta Jüzinin Kerey ve Nayman boylarının bugün Moğolistan sınırları içinde bulunan bu topraklarda varoluşunun tarihini inceleyen eseridir. Bu eserinin önsözünde yazar şöyle der:

...Moğolistan'daki Kazaklar. Onlar Kazakların Kerey ve Nayman kabilelerinin soylarıdır. Bu kabilelerin ismi tarihte VIII-IX asırlardan beri vardır. Adı geçen kabileler Esil, Tobıl, Nura, İrtiş nehirleri, Sarı-arka, Tarbagatay, Jetisuv, Jongar çukurundan başlayarak Moğolistan'ın Kerlin, Oning, Tula, Kobda nehirleri, Kentav ile Altay dağları arasında, şimdi Çin toprağı sayılan Bulgın nehrinin baş tarafı, Kara İrtiş, Kıran İrtiş, Şingil nehirleri, Öraltay zirvelerine kadar geniş coğrafyada on asırdan beri yaşayan ve bütün dünyaca bilinen büyük bir gruptur (Kıynayatulu 1995: 5).

Zardıhan Kıynayatulu bu eserinde Kazak topraklarının sadece Kazakistan sınırlarıyla kısıtlanamayacağını, Kazak tarihinin de 15-16. asırlardaki Kazak hanlığı döneminden başlatılamayacağını açıkça belirtmektedir. Kazakistan bağımsızlığının ilk beş yılından itibaren giderek artan eserler, Kazak tarih suurunun 20. asırdaki Sovyet öğretilerinden dışarı çıkamayan bakış açılarını alt-üst etmekle kalmamıştır. Kazakların özellikle bugünkü Çin topraklarında bulunan grubunun 20. asırdaki tarihi ve yaşadıkları siyasi, kültürel, sosyal ve askeri mücadeleler de 1990'lı yılların ortalarından itibaren Kazakistan'daki basın ve yayınlarda yankı bulmaya başlamıştır. Bağımsızlık sonrasında sınırdaş ülkelerdeki Kazak topraklarından bağımsız Kazak vatanına göçerek gelip

yerleşen Kazak aydınları sadece ilmi eserler vermekle kalmayıp popüler çalışmalarla, Kazakistan dışındaki Kazak topraklarında yaşayan Kazakların geçmiş tarihlerini de ele almaya başlamışlardır. Kazakistan dışındaki etnik Kazakların yirminci asırda özellikle Doğu Türkistan'da merkezi ve bölgesel Çinli hakimiyete karşı verdikleri mücadeleler son sekiz yıllık yayınlarda onlarca kitap ve bir çok makalenin konusunu teşkil etmiştir. Bunların ilki Doğu Türkistan'da yaşayan Kazakların 1930'lardan 1950'lere kadar süren silahlı mücadelesinin roman olarak betimlendiği ve Kazakça *Sergeldeng* adıyla dört cilt olarak Kazakistan'daki okuyuculara sunulan romandır. Bu romanın yazarı Jaksılık Samiyetuli'nin (1996, 2001, 2004, 2005) daha sonradan Çin'deki Kazaklar (2000) olarak çevirebileceğimiz araştırma kitabı, Kazakistan'da Dünya Kazaklarının Cemiyeti yayınlarından çıkmıştır. Bu araştırma eseri, Kazakistan sınırları dışında yaşayan beş milyon etnik Kazak nüfusunun bir milyon iki yüz bin kadarının Çin Halk Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Kazak topraklarında yaşadığını hatırlatarak, oradaki Kazakların tarihi, kültürü, edebiyatı, sosyal, ekonomik ve siyasi hayatı, dili, dini, adet ve gelenekleri ile beraber milli özelliklerini koruma ve yaşatma anlayışlarını Kazakistan'daki Kazak dilini kullanan, anlayan ve okuyan okuyuculara anlatmak için kaleme alınmıştır.

Kazakların Orta Jüz-Kerey boyunun ata mekanı olan Altay bölgesindeki İyteli kabilesinden *Sabitoglu Zuvha Batır* romanı da, 1930'lar öncesindeki Doğu Türkistan Kazak halkının o devirdeki hayatını ve bölgesel Çin hakimiyetinin Altay bölgesindeki Kazaklara karşı kullandığı siyaseti betimler. Bu romanın baş kahramanı Zuvha Sabituli 1929 senesinde bölgesel Çin idaresi tarafından öldürülür ve Altay bölgesinin en önemli şehri olan Sarsümbe şehrinde Zuvha'nın başı bir kazığa geçirilerek teşhir edilir. Altay bölgesindeki Kazakların bağımsızca davranışlarına ket vurmak için kullanılan bu metot, Doğu Türkistan Kazaklarının istiklal mücadelesinde her zaman hatırlanan bir hadise olmuştur (Kusbegin 2000). Doğu Türkistan Kazaklarının bağımsızlık mücadelesine aktif olarak katılanların bir çoğunun bölgesel idareciler tarafından maruz bırakıldıkları kişisel trajedilere sadece bir örnek olan bu eser ile, Doğu Türkistan Kazaklarının yirminci yüzyıldaki tarihinin ana sebeplerinden birine değinilmiştir.

Doğu Türkistan'ın Altay, Tarbagatay ve Tanrı Dağlarında yaşayan Kazakların yirminci asırdaki bağımsızlık mücadelelerinin en meşhur kahramanı Osman Batur İslambayoğlu'nun mücadelesini anlatan bir diğer popüler kitap ta; kendisi de 1960'lı yıllarda Çin Halk Cumhuriyetinde sürdürülen kültür devrimi kurbanlarından olan Seyithan Abilkasımoğlu'nun romanıdır (2001). Bu yazar daha sonra kendi mahkumiyetini konu almakla birlikte 1960'larda

Doğu Türkistan'daki aydınların da eziyet, işkence, aşağılanma ve mahkumiyet gördükleri hayatlarını *Kuvgin* (2007) isimli romanıyla betimlemiştir.

Türk Dünyasının başka bölgelerinde, mesela İran ve Azerbaycan sınırlarının iki yakasında yaşayan Azerilerin tecrübesine benzer tecrübeler (Schaeffer 2008) Orta Asya'da Kazakların tarihinde de rastlanır. On dokuzuncu ve yirminci asırlarda, o dönemin Çarlık Rusya'sıyla Çin devleti arasında yapılan sınır anlaşmaları ile Çin, Çarlık Rusya ve Moğolistan sınırlarına bölünen Kazakların her bir grubu farklı rejimler ve devlet idareleri altında yaşamışlardır. Ancak ondokuzuncu asrın sonu ile yirminci asrın başına kadar, bütün Kazaklar ortak tarih ve kültür açısından; ekonomik, sosyolojik, linguistik, teolojik inançlar ve adetler açısından aynı toplum olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. O dönemlerde Kazakların "ayrı devlet sınırlarında yaşayan farklı siyasi sistemlerin vatandaşları olmaları" sadece kağıt üzerinde kalan kopmalardan ibaret idi. Gerçek hayatta Kazaklar, sadece, eğer var idiyse, birkaç sınır nöbetçisinin kontrolünden geçerek, güya diğer devlet vatandaşı olan yakın akrabasını ziyaret edebiliyordu. Ancak, yirminci asrın çetin sistemleri sonucunda Kazakların da birbirlerinden ayrı kalmaları ve pratik anlamda da farklı devletlerin hukukuna tabi olmaları gerekti. Kazakistan'ın bağımsızlığından sonraki dönemde ise Kazak devleti sınırları dışında Çin Halk Cumhuriyeti ile Moğolistan gibi devletlerde kalan Kazakların, Kazakistan'ın Çarlık Rusya ve Sovyet döneminden ayrı ve farklı tarihi hakkındaki çalışmalar sadece roman tarzında olmayıp, bu sahada hem hatırat, hem de kaynaklı araştırma kitapları da yayınlanmıştır. Bu konulardaki yayınlar, yirminci yüzyıl ortalarından itibaren batıda ve Türkiye'de de yapılmıştır. Doğu Türkistan Kazaklarının başlattıkları istiklal savaşının yankıları sadece o mücadele sonunda Çin idaresince cezalandırılan, idam edilen Osman Batur gibi kahramanların hayatıyla sınırlı değildi. Doğu Türkistan'daki siyasi mücadeleye iştirak etmiş Kazakların bir grubunun 1950 senesi itibarıyla komünist Çin hakimiyetinden çarpışarak kaçışı bütün dünyada yankı bulmuştur. Doğu Türkistan'dan silahlı mücadele sonucu son derece kısıtlı imkanlara rağmen Taklamakan Çölünü, Himalaya dağlarını çarpışarak aşan Kazakların yarım asır önceki kavgaları, o dönemde dünya basınının da dikkatlerini çekmiştir. Bu konuda ABD nin Harvard Üniversitesinde doktora çalışmalarıyla başlayan ilmi incelemeler, daha sonraları batıda yapılan onlarca ilmi kitap haline getirilmiştir. Daha da önemlisi, Doğu Türkistan'daki Kazak Türklerinin tarihi, kültürü, adet-gelenek ve kimlikleri konusundaki bilgiler, Türkiye'ye iltica eden bu Kazakların kendi kalemlerinden çıkmış eserlerle tespit edilmiştir. Bu konudaki ilk eser bundan 47 sene evvel İzmir'de *Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri* (Oraltay 1961) ismiyle yayınlanmıştır. Doğu Türkistan'daki Kazakların tarihi, hayatı, mücadelesi konusu Türkiye Cumhuriyetinde neredeyse yarım asır öncesinde yayınlanmış olmasına rağmen Kazakların Kazakistan'ın doğusunda kalan

tarihi topraklarının gerçeği ancak Kazakistan bağımsızlığından sonra, Kazakistan tarafından ele alınmaya başlamıştır. Bunun en önemli sebebinin de Kazakistan'ın artık bağımsız olması ve gerçek Kazak tarih şuuru ve gerçek Kazak kimliğini bağımsızlık sonrasında tekrardan oluşturmaya başlamasından kaynaklanmaktadır.

Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra sadece ezeli Kazak topraklarında yaşayan Kazaklar değil, vaktiyle Türkiye Cumhuriyeti gibi hür Türk kalesine göç eden Kazak asıllı Türk vatandaşları da Kazakistan'daki tarih şuurunun gelişmesine kendi katkılarını yapmaya çalışmışlardır. Kazakistan'daki Kazakların okuması için kaleme alınan bu eserlerin ilki Oraltay'ın önce Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından Kazakça olarak basılan ve yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu Türkistan'dan Avrupa'ya kadar uzanan Kazak mücadelesini, hayat ve hatıratını betimleyen eseridir (1999). Bunun için Doğu Türkistan tarihinin geçen asırdaki Kazak hayatıyla ilgili gerçeklerin Kazakistan basınında da yankı bulmasına sebep olan yukarıda belirtilen eserlerin neredeyse tamamı 1999 senesinden sonraki tarihlere rastlaması tesadüf değildir. Doğu Türkistan'daki Kazak hayatına ve gerçeklerine yönelik çalışmaların uluslararası platformlarda yer edinmesinden sonra Kazakistan resmi organları ve bu bağlamda özellikle Kazakistan'da kurulan Dünya Kazakları Cemiyeti, Doğu Türkistan'daki Kazak varlığına yönelik ciddi eserler yayınlamak kararını almış gibidir. Ancak, 2000 senesinde, bu cemiyet bünyesinde *Altay'dan Göç-eden Halk* (Altay 2000) ve *Zor Zaman Zor Günler* (Canaltay 2000) adıyla çıkan iki eser de, vaktiyle Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye iltica etmiş iki Kazak Türkünün hatıratı olarak basılmıştır.

Sonuç olarak, oldukça kısa bir zaman önce bağımsızlığını elde eden Kazakistan'daki Kazak halkının tarihi uzun asırlara yayılan mazisi bütün gerçekleriyle ve yirminci yüzyıldaki Sovyet ideolojisinin bütün öğretilerinin tersine tekrardan ele alınmaktadır. Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği ilk yıllardaki şartlar artık değişmiş, Kazaklar kendi ata topraklarında hem tarihin hem de geleceğin sahibi olma yolunda çalışmalara başlamışlardır. Kazakistan'daki Kazak nüfusun artırılması amacıyla, başka ülkelerdeki Kazakların da ata topraklarına göçe başlamasıyla Kazak tarihinin Sovyet döneminde reddedilen bir çok boyutları gün ışığına çıkarılmaktadır. Böylece Kazak tarih hafızasının sadece Kazakistan'da yaşayan etnik Kazakların bir kaç asırlık geçmişi değil, Kazakistan sınırları dışındaki Kazakların ve tüm Türk dünyasının da ortak geçmişi tarih araştırma konularına dahil edilmiştir.

Kaynaklar

- Abilkasımlı, Seyithan (2001). *Ospan Batır*. Almatı: Ana Tili.
- _____ (2007). *Kuvgın*. Almatı: Düniyejüzi Kazaktarının Kavımdastığı.
- Asılbekuli, Serik (1992). *Egemendi Kazakstan*. 21 Saevir 1992.
- Altay, Halifa (2000). *Altaydan Avgan El*. Almatı: Düniyejüzi Kazaktarının Kavımdastığı.
- Beysenbayulı, Jarılkap (2006). *Argı Turtker Akiykatının İzime*. Almatı: Kaynar.
- Canaltay, Delilhan (2000). *Kıyıl Zaman Kıyın Kunder*. Almatı: Düniyejüzi Kazaktarının Kavımdastığı.
- Stephane A. Dudoignon (1997). "Orta Asya'da Siyasal Değişmeler ve Tarih yazımı Tacikistan ve Özbekistan, 1987-1993". *Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türkdilli Alan. Haz. Semih Vaner*. İstanbul: Metis Yay. 91-134.
- Janbolat, Sultan (2000). *Eljaw Künbiy*. Almatı: Düniyejüzi Kazaktarının Kavımdastığı.
- Kıynayatulı, Zardıkhan (1995). *Jılagan Jıldar Şejiresi*. Almatı: Merey Şagin Semyalık Kaesipornı.
- _____ (2004). *Kazak Memleketi Jaene Joşı Han*. Astana: Elorda.
- Kusbegin, Batırhan (2000). *Zuvka Batır*. Almatı: Düniyejüzi Kazaktarının Kavımdastığı.
- Mingjan, Nigmet (1994). *Kazaktıng Kıskaşa Tariyhı*. Arap alfabesinden Kirillitsa Kazakçaya uyarlayan M. Kaniy. Almatı: Jalın.
- Mukametkanulı, Nabiyjan (2000). "Halkımızding Ulttıq Tariyhı Memleket Şegarasimen Şektelmeydi(Alğı Soz Ornına.)". *Kitaydagı Kazaktarding Kogamdık Tariyhı (1860-1920)*. Kazakstan Respublikası Bilim jane Gılım Ministirligi-Ş.Ş. Valihanov Atındagı Tariyh jaene Etnologiya İnstitutı, Almatı: Kazakparat,
- Oraltay, Hasan (1961). *Hürriyet Uğruna Doğu Türkistan Kazak Türkleri*. İzmir: Karınca Matbaası.
- _____ (1999). *Elim-Aylap Ötken Ömir*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Östemirulı, Şadiyar (2005). "Biz Tariyhtan Kazaktıng Öz Ornın İzdep Jurmiz," *Jas Alaş*. 20 Kırküyek 2005. 5.
- Samiytulı, Jaksılık (1996). *Sergeldeng*. Birinşi Kitap. Almatı: Ana Tili.
- _____ (2001). *Sergeldeng*. İkinci Kitap. Astana: Elorda
- _____ (2004). *Sergeldeng*. Üşinşi Kitap. Almatı: Ana Tili.
- _____ (2005). *Sergeldeng*. Törtinşi Kitap. Almatı.
- _____ (2000). *Kitaydagı Kazaktar*. Almatı: Düniyejüzi Kazaktarının Kavımdastığı.

The Understanding of History in Kazakhstan and Its International Dimensions

Meryem Hakim*

Abstract: Following the independence of Kazakhstan, significant issues of Kazakh history began to be debated and analyzed among academic and intellectual circles. Studies attempting to discover the origins of Kazakh people have shown that, as opposed to earlier understanding, Kazakh history predates the emergence of the Kazakh Khanate in the 15th century. The Kazakh historical consciousness, which began to be rebuilt following the independence, has even gone beyond the borders of present-day-Kazakhstan. New publications and research materials suggest that Kazakh history is a part not only of ancient Turkic and Central Asian history but also of the whole Turkish world of the modern period. This work is an attempt to reflect the native Kazakh point of view regarding Kazakh historical identity through the analysis especially of works written in the Kazakh language.

Key Words: Kazakh history, Kazakh identity, origin of the Kazakhs, ancient Turkic/Turkish history.

* İzmir University, Department of International Trade / İZMİR
meryem.hakim@izmir.edu.tr, meryem_kirimli@yahoo.com

Историческое понимание в Казахстане и его международные аспекты

Мерьям Хаким*

Резюме: После обретения независимости в Казахстане начались научные и исследовательские работы по основным вопросам казахской истории. При исследованиях происхождения казахов установлено, что появление казахов на исторической арене относится к более раннему периоду, чем образование казахского ханства. После обретения независимости новое в отличие от XX в. переосмысление казахской истории вылилось и за пределы Казахстана. В статье подчеркивается, что казахская история является неотъемлемой частью древнетюркской истории, античной истории Центральной Азии, а также истории тюрков современного периода. В данной работе рассмотрены источники, написанные на казахском языке, а также сделана попытка отразить взгляды казахского общества.

Ключевые Слова: Казахская история, казахская идентичность, происхождение казахов, древнетюркская история.

* Измирский университет, кафедра международных отношений / Измир
meryam.hakim@izmir.edu.tr, meryam_kirimli@yahoo.com